

De kennisbasis nader bekeken

Een analyse van de kennisbases

aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer

A photograph showing a male teacher with grey hair and a mustache, wearing a dark jacket over a striped shirt, leaning over a desk. He is looking at an open book with a young boy who has dark hair and is wearing a white jacket. Another student's head is visible in the foreground on the right. The background is slightly blurred, showing a classroom setting with a window and another student.

Landelijk Expertisecentrum
Mens- en Maatschappijvakken

De kennisbasis nader bekeken

**Een analyse van de kennisbases
aardrijkskunde, geschiedenis en
maatschappijleer**

Colofon

© 2009 Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken,
Amsterdam

Het centrum is een samenwerkingsverband van Instituut voor de
Lerarenopleiding van de Universiteit van Amsterdam; Onderwijscentrum
Vrije Universiteit; Hogeschool van Amsterdam, Domein Onderwijs en
Opvoeding en Hogeschool IPABO Amsterdam/Alkmaar.

www.expertisecentrum-mmv.nl

Auteurs: Maria Boersen, Carla van Boxtel, Berend Jan Mulder, Hessel
Nieuwelink, Marcel van Riessen, Christiaan Steenstra, Dick
van Straaten.

Eindredactie: Carla van Boxtel

Fotografie: Lianne Gabriëls
Met dank aan het Elde College in Schijndel

Ontwerp: Toewan grafische communicatie, Amsterdam

Lay-out

binnenwerk: Mariëlle de Reuver

Druk: Printpartners Ipskamp, Enschede

ISBN 978-94-90147-01-3

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of
openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch,
mechanisch of door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier
zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord	1
1 Inleiding	3
2 Onderzoeksvragen en opzet	5
3 De kennisbases aardrijkskunde	9
4 De kennisbases geschiedenis	15
5 De kennisbases maatschappijleer	21
6 De kennisbases Mens- en maatschappijvakken vergeleken	23
7 Conclusies en aanbevelingen	25
Bijlagen	31

Voorwoord

In deze publicatie leest u het verslag van de analyse van de beschikbare definities voor de kennisbases aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer. Wat is de kwaliteit van de beschikbare kennisbases voor de mens- en maatschappijvakken? Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er tussen de kennisbases voor de verschillende werkvelden en de verschillende mens- en maatschappijvakken? Hoe kunnen de kennisbases voor de mens- en maatschappijvakken verbeterd en beter afgestemd worden? Met deze publicatie beogen we een bijdrage te leveren aan de definitie van de kennisbases aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer voor de lerarenopleidingen voor basis- en voortgezet onderwijs.

Carla van Boxtel
Projectleider

1 Inleiding

De kwaliteit van het onderwijs is voor een belangrijk deel afhankelijk van de kwaliteit van de leraar. In de kwaliteitsagenda 'Krachtig meesterschap' (2008) is de lerarenopleidingen voor het voortgezet onderwijs en pabo's gevraagd om voorstellen te doen voor gezamenlijke eindtermen en toetsen/examens om het uitstroomniveau te verbeteren. De HBO-Raad geeft in haar nota lerarenopleidingen 'Meesterschap: Basis voor een evenwichtige toekomst' (2008) aan dat zij op korte termijn een gezamenlijke kennisbasis wil invoeren voor de tweedegraadsopleidingen.

Met het begrip kennisbasis wordt verwezen naar het geheel van kennisvereisten waarover een startbekwame leraar moet beschikken. Het gaat daarbij om theoretische kennis, methodische kennis en praktische kennis. Tijdens het leren op de werkplek doen studenten van de lerarenopleiding veel praktische kennis op. Deze moet in de opleiding ingebed worden in de ontwikkeling van methodische en theoretische kennis om bij te dragen aan een groter handelingsbereik van de leraar. Methodische kennis betreft kennis over processen van leren en onderwijzen. Theoretische kennis is de contextonafhankelijke kennis. Vakinhoudelijke en vakdidactische kennis maken deel uit van deze kennisvereisten.

Gezien het belang van de definitie van de kennisbasis voor de kwaliteit van de lerarenopleidingen, voerde het Landelijk Expertisecentrum Mensen en Maatschappijvakken in 2007/2008 een studie uit naar de wijze waarop de al beschikbare kennisbases voor aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer geformuleerd zijn. De definitie van deze kennisbases voor pabo's, tweedegraadsopleidingen en eerstegraadsopleidingen vond in afzonderlijke groepen plaats en de beschrijvingen zijn daarom binnen en tussen de vakken niet op elkaar afgestemd. Doel van deze studie is een aanzet geven tot verbetering van de kennisbases en daar waar

mogelijk meer afstemming te realiseren binnen en tussen de mens- en maatschappijvakken.

In dit rapport worden eerst de onderzoeksvragen en opzet van de uitgevoerde studie beschreven. Daarna worden achtereenvolgens de kennisbases voor aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer besproken. Bij elk vak wordt aandacht besteed aan verschillen en overeenkomsten in de kennisbasis voor de verschillende opleidingen (pabo's, eerste en tweedegraads). Vervolgens wordt een vergelijking gemaakt tussen de mens- en maatschappijvakken. Tot slot beantwoorden we de hoofdvragen van de studie en geven we aanbevelingen voor verbeteringen.

2 Onderzoeksvragen en opzet

De analyse van de kennisbases is gericht op beantwoording van de volgende vragen:

- 1) Wat is de kwaliteit van de beschikbare kennisbases voor de mens- en maatschappijvakken?
- 2) Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er tussen de kennisbases voor de verschillende werkvelden en de verschillende mens- en maatschappijvakken?
- 3) Hoe kunnen de kennisbases voor de mens- en maatschappijvakken verbeterd en beter afgestemd worden?

Een projectgroep bestaande uit opleiders aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer van verschillende lerarenopleidingen heeft de beschikbare definities geanalyseerd en vervolgens de vergelijking gemaakt binnen en tussen de vakken. De resultaten van de analyse zijn in een discussiebijeenkomst voorgelegd aan andere opleiders en deskundigen, waarna conclusies en aanbevelingen zijn gedefinieerd.

In de studie is een aantal beschikbare kennisbases geanalyseerd. Ten eerste de kennisbases aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer die in opdracht van het Algemeen Directeuren Overleg van Educatieve Faculteiten (ADEF) ontwikkeld zijn voor de tweedegraadsopleidingen. Daarnaast zijn de beschrijvingen van het vakinhoudelijk masterniveau waarover een eerstegraads leraar moet beschikken op basis van de vakinhoudelijke master bekeken. Deze beschrijvingen zijn ontwikkeld in opdracht van de Interuniversitaire Commissie Lerarenopleiding (ICL) en opgenomen in de publicatie 'Vakinhoudelijk masterniveau. Visie van de ulo's op het academisch gehalte van eerstegraads leraren' (VSNU 2007).

Deze publicatie bevat ook een beschrijving van het verwachte masterniveau voor studenten die de lerarenopleiding aardrijkskunde, geschiedenis of maatschappijleer gaan volgen. Aan verschillende tweedegraadsopleidingen wordt op dit moment gewerkt aan een definitie van een kennisbasis voor de eerstegraadsopleiding aan de hogescholen. Daarvoor zijn voor aardrijkskunde en geschiedenis conceptversies beschikbaar.

Voor pabo's is voor de vakken aardrijkskunde en geschiedenis nog geen definitie beschikbaar van de kennis waarover studenten bij het verlaten van de opleiding moeten beschikken. Een groep van ruim twintig pabo's heeft in het kader van de ontwikkeling van een entreetoets 'Mens en wereld' (aardrijkskunde, geschiedenis en natuuronderwijs) wel gedefinieerd over welke kennis studenten bij binnenkomst op de pabo zouden moeten beschikken. Deze definities zijn betrokken in de analyse.

Er zijn in de literatuur geen duidelijke criteria geformuleerd waaraan de definitie van een kennisbasis zou moeten voldoen. Bij de analyse en vergelijking van de beschikbare definities zijn in deze studie de volgende aandachtspunten gehanteerd:

- ♦ *Aansluiting bij bekwaamheidseisen:* De kennisbasis zou moeten aansluiten bij de bekwaamheidseisen zoals die door SBL voor het primair en voortgezet onderwijs zijn geformuleerd. De kennisbasis zou de kennis moeten definiëren die nodig is voor de vakinhoudelijke en didactische competentie.
- ♦ *Aansluiting bij het curriculum:* De kennisbasis zou waar het gaat om kennis van onderwijsinhouden voldoende moeten aansluiten bij het curriculum en eventueel beschikbare definities van leerlijnen en de kerndoelen/eindtermen van het betreffende vak en werkveld (basisonderwijs, onderbouw of bovenbouw voortgezet onderwijs). De kennisbasis moet echter ook bij een gewijzigd curriculum voldoende basis bieden.
- ♦ *Afstemming binnen het vak:* De kennisbases voor pabo's en eerste/tweedegraads lerarenopleidingen van hetzelfde vak zouden zoveel mogelijk op elkaar afgestemd moeten zijn.

- ♦ *Afstemming tussen mens- en maatschappijvakken:* De kennisbases voor de verschillende mens- en maatschappijvakken zouden zoveel mogelijk op elkaar afgestemd moeten zijn.
- ♦ *Bruikbaarheid voor toetsing:* Om op basis van de kennisbasis in de opleiding toetsen te ontwikkelen is het belangrijk dat de definitie van de kennisbasis voldoende begrijpelijk, specifiek, toetsbaar en praktisch haalbaar is.

De kennisbases die op dit moment voor de mens- en maatschappijvakken beschikbaar zijn, beschrijven drie typen kennis: kennis van onderwijsinhouden, kennis van vakspecifieke denk- en redeneerwijzen en kennis van vakdidactiek. In onze analyse gebruiken we deze indeling. Onze beschrijving en analyse van de beschikbare kennisbases betreft de volgende aspecten:

- ♦ Doel/opdrachtgever
- ♦ Hoofdauteur(s)
- ♦ Gebruikte literatuur
- ♦ Totstandkoming
- ♦ Huidige status
- ♦ Onderdelen van de kennisbasis
- ♦ Definitie van kennis van onderwijsinhouden:
 - ordening
 - soorten kennis
 - mate van gedetailleerdheid
 - beheersingsniveau
- ♦ Definitie van kennis van vakspecifieke denk- en redeneerwijzen:
 - ordening
 - soorten kennis
 - mate van gedetailleerdheid
 - beheersingsniveau

- ◆ Definitie van kennis van vakdidactiek:
 - ordening
 - soorten kennis
 - mate van gedetailleerdheid
 - beheersingsniveau

- ◆ Aansluiting bij kennis die genoemd wordt in relatie tot SBL-bekwaamheidseisen

3 De kennisbases aardrijkskunde

Dit hoofdstuk bevat de resultaten van de analyse van de kennisbases aardrijkskunde. Een beschrijving van deze kennisbases volgens de tien onderscheiden aspecten vindt u in de Bijlagen 1 tot en met 3. Hieronder worden de resultaten samengevat en wordt een vergelijking gemaakt tussen de kennisbases die voor aardrijkskunde zijn ontwikkeld.

3.1 Beschikbare definities

Er is een kennisbasis beschikbaar voor pabo's, tweedegraads lerarenopleidingen, voor de instroom op eerstegraads lerarenopleidingen en voor de eerstegraadsopleiding op hogescholen. We bespreken eerst de totstandkoming en aard van deze kennisbases.

De kennisbasis voor pabo's

De kennisbasis die voor pabo's is uitgewerkt dient als basis voor de entreetoets *'Mens en wereld'* die gemaakt wordt door een werkverband van pabo's in samenwerking met het Cito. De kennisbasis betreft kennis van inhoud en waarover studenten bij *binnenkomst* op de pabo zouden moeten beschikken. De kennisbasis is gebaseerd op de publicatie 'Aardrijkskunde voor de basisschool' (Cito 2002). Deze publicatie is de uitkomst van een cultuurpedagogische discussie en beschrijft de aspecten van onze cultuur die door experts de moeite waard worden geacht om in het kader van algemene vorming door te geven aan de nieuwe generatie. Verder wordt uitgegaan van de kerndoelen voor het primair onderwijs. De kennisbasis is uitgewerkt door enkele opleiders aardrijkskunde van een pabo uit het werkverband. Conceptversies zijn becommentarieerd door andere opleiders.

De kennisbasis voor tweedegraads lerarenopleidingen

Deze kennisbasis is uitgewerkt in opdracht van het ADEF (Algemeen Directeurenoverleg Educatieve Faculteiten). De kennisbasis is in eerste instantie ontwikkeld als kader voor de opleidingen. Het gaat om een definitie van de kennis waarover de leraar bij het verlaten van de opleiding zou moeten beschikken. De kennisbasis is geformuleerd door enkele vakdidactici aardrijkskunde en als discussiestuk gepubliceerd op het forum van leroweb (www.leroweb.nl). De kennisbasis is voor een belangrijk deel gebaseerd op de kerndoelen voor het vak aardrijkskunde.

De kennisbasis voor eerstegraads lerarenopleidingen

In opdracht van ICL (Interuniversitaire Commissie Lerarenopleidingen) is een kennisbasis voor eerstegraadsopleidingen ontwikkeld. Deze is erg summier (1 bladzijde) en beperkt zich tot een opsomming van de kern-domeinen van de fysische en sociale geografie en de vakmethoden, zonder dat deze nader gespecificeerd worden. Het gaat hier om vak-inhoudelijke kennis waarover de student bij de aanvang van de lerarenopleiding zou moeten beschikken. De kennisbasis is door vakdidactici van verschillende opleidingen geformuleerd. Voor het eerstegraadsgebied is er ook een uitwerking van competenties waarover een 'goede aardrijkskundeleraar' zou moeten beschikken. Deze is uitgewerkt aan het Onderwijscentrum van de Vrije Universiteit in het kader van nascholingsactiviteiten, maar niet gepubliceerd. De uitwerking van deze competenties is niet betrokken in de vergelijking van de kennis-bases binnen het vak en tussen de mens- en maatschappijvakken. Er wordt ook gewerkt aan een kennisbasis voor de eerstegraadsopleiding aan de hogescholen. Deze is niet betrokken in de analyse.

3.2 Verschillen en overeenkomsten tussen de definities

Bij de analyse van de kennisbases is gekeken naar het doel van de kennisbasis, de inhoud van de kennisbasis, de ordening, soorten kennis, mate van gedetailleerdheid en beheersingsniveau. Uit de vergelijking van de beschikbare definities voor de verschillende werkvelden komen verschillen en overeenkomsten naar voren.

Doel

De kennisbasis aardrijkskunde voor tweedegraadsopleidingen betreft kennis waarover de student bij het verlaten van de opleiding zou moeten beschikken, terwijl de kennisbases van ICL en voor pabo's de kennis beschrijven waarover een student bij aanvang van de opleiding zou moeten beschikken. De kennisbasis voor pabo's is ontwikkeld met het oog op toetsing, terwijl dat bij de andere kennisbases niet als doel voorop stond.

Inhoud

De kennisbasis voor pabo's bevat een definitie van onderwijsinhouden. Een definitie van aardrijkskundige denk- en redeneerwijzen ontbreekt. Ook een definitie van vakdidactische kennis ontbreekt, wat niet vreemd is gezien de functie van de kennisbasis: het ontwikkelen van entreetoetsen. De kennisbasis voor instroom in de eerstegraadsopleidingen benoemt ook alleen de onderwijsinhouden. De kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen is het meest compleet en bevat een definitie van onderwijsinhouden, aardrijkskundige denk- en redeneerwijzen en vakdidactische kennis.

Uitwerking van de inhoud

De kennisbasis voor pabo's is consistent geformuleerd in termen van voor het basisonderwijs relevante basisinzichten. De kennisbasis voor de tweedegraadsopleidingen geeft een uitgebreide omschrijving van allerlei vakgebonden aspecten van het leraarschap en een uitgebreide 'verkaveling' van de geografische discipline. De kennisbasis voor pabo's leunt sterk op de domeinbeschrijving aardrijkskunde van het Cito.

3.3 Kwaliteit van de definities

Bij de analyse van de definities is gekeken naar de aansluiting bij de SBL competenties, de aansluiting bij het curriculum van het schoolvak en de bruikbaarheid voor toetsing in de opleiding.

Aansluiting bij SBL competenties

De kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen is zeer uitgebreid. Er wordt uitvoerig ingegaan op de positiebepaling en relevantie van het vak, aardrijkskundige denk- en redeneerwijzen, vakdidactische kennis en aardrijkskundige vakinhouden. Er wordt in de kennisbasis niet alleen gekeken naar de aardrijkskunde waarmee een leerling in de onderbouw te maken krijgt, maar ook naar wat er van leerlingen in de tweede fase verwacht wordt (eindexamenprogramma's) en naar de aardrijkskundige 'voorgeschiedenis' van leerlingen in het primair onderwijs. Daarmee wordt onderstreept dat de leerlingen 'ergens vandaan komen' en na de onderbouw ook nog 'ergens naartoe gaan'. Door de zeer uitgebreide uitwerking van de van een startbekwame leraar te verwachten kennis, vaardigheden en inzichten wordt recht gedaan aan de aard van het beroep: een leraar aardrijkskunde is niet alleen een kenner van zijn vakgebied, de aardrijkskunde, maar is ook een leraar, met alle vakspecifieke vaardigheden die daarbij komen kijken.

Hoewel in de SBL competenties aangegeven wordt dat de startbekwame leraar op hoofdlijnen de leerinhoud van andere vakken of beroepen kent waarmee hij binnen zijn school of opleiding samenwerkt, wordt in de tweedegraads kennisbasis voor aardrijkskunde niets gezegd over kennis van raakvlakken met andere (mens- en maatschappij)vakken.

In de kennisbasis voor pabo's en de ICL kennisbasis voor eerstegraadsopleidingen ontbreekt een definitie van vakdidactische kennis, omdat het hier gaat om een definitie van kennis waarover studenten bij aanvang van de lerarenopleiding zouden moeten beschikken.

Aansluiting bij het curriculum van het schoolvak

De kennisbasis en de daaruit te ontwikkelen entreetoets voor pabo's zijn gebaseerd op de uitkomsten van een cultuurpedagogische discussie, zoals gerapporteerd in de publicatie 'Aardrijkskunde voor de basisschool' (Cito, 2002). De domeinbeschrijving zoals voorgesteld in deze publicatie vormt de grondslag voor het merendeel van de aardrijkskundemethoden voor de basisschool en ook de vakdidactische handboeken voor de pabo volgen grotendeels de in deze publicatie voorgestelde inrichting van het vakgebied. De gevraagde kennis bij binnenkomst van de pabo sluit

daarmee aan bij wat er op de basisschool bij het vak aardrijkskunde gebeurt. De basisinzichten weerspiegelen prototypische aardrijkskundige kennisgehelen en samenhangen. Ze worden grotendeels gepresenteerd als zijnde declaratieve kennis. Voor een belangrijk deel wordt daarmee echter aan verklaringen en aan de wijze waarop dergelijke verschijnselen een a-typische uitwerking in de werkelijkheid kunnen hebben, voorbijgegaan.

De kennis van onderwijsinhouden is in de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen dermate uitgebreid uitgewerkt dat het gevraagde niveau dat van de in de onderbouw gevraagde kennis en vaardigheden ver overstijgt. In de uitwerking is de ‘verkaveling’ van de wetenschappelijke geografie, zoals die in de breedste zin op universiteiten beoefend wordt, herkenbaar. De gebruikte terminologie heeft daardoor meer betrekking op die wetenschappelijke geografie dan op de aardrijkskunde zoals die in het voortgezet onderwijs gedoceerd wordt.

In de kennisbasis voor instroom in de eerstegraadsopleidingen is de omschrijving van de inhouden zo algemeen en beknopt dat de aansluiting bij het curriculum van het schoolvak lastig te beoordelen is.

Bruikbaarheid voor toetsing

Het gevaar bestaat dat de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen door de uitgebreidheid en de terminologie van de wetenschappelijke geografie voor de doelgroep (tweedegraads studenten) niet goed herkenbaar en onvoldoende begrijpelijk is. Voor opleiders biedt de kennisbasis een breed scala aan onderwerpen en aandachtspunten. Het lijkt evenwel onmogelijk in een vierjarige opleiding op gedegen wijze aandacht te besteden aan alle in de kennisbasis opgenomen onderwerpen.

De formulering van de onderdelen van de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen is niet geheel consistent ten aanzien van beheersingsniveau en mate van gedetailleerdheid. De vakinhoudelijke items zijn in globale termen geformuleerd. Bij een aantal items worden wel voorbeelden gegeven, maar daarmee wordt niet duidelijk of studenten nu wel of niet de genoemde termen in de voorbeelden moeten kennen, of tot waar hun kennis van dit onderwerp nu dient te reiken. Door de algemene formulering van de meeste definities lijkt toetsing van deze kennisbasis lastig.

Er wordt in de uitwerking van de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen geen beheersingsniveau genoemd, anders dan in de algemene aanhef bij elk item: 'Een startbekwame docent aardrijkskunde heeft kennis van en inzicht in'. Omdat de meeste categorieën en definities omschreven zijn in zeer algemene termen, die veel weg hebben van een titel of kopje, blijft vaak in het midden wat een student nu eigenlijk van zo'n onderwerp moet weten.

Naast kennis worden er in de kennisbasis een drietal vaardigheden genoemd. Een uitwerking van deze vaardigheden ontbreekt. Met name bij vaardigheid C, 'De leerlingen kunnen eenvoudige methoden hanteren om informatie over een gebied te verzamelen', zou een toelichting wenselijk zijn. Een definitie van kennis van aardrijkskundige denk- en redeneerwijzen ontbreekt.

In de kennisbasis voor pabo's is de thematische kennis (Landschappen, Bevolking en Bestaansmiddelen) vrij gedetailleerd uitgewerkt. Een uitwerking van de gevraagde regionale kennis (kennis van Nederland, Europa, en de wereld) ontbreekt. Hetzelfde geldt voor topografie en kaartvaardigheden, al lijkt het voor de hand liggend dat van pabostudenten ook daar minimaal het niveau van groep 8 leerlingen verwacht wordt. Een definitie van vakdidactische kennis ontbreekt in de kennisbasis voor pabo's, omdat het gaat om een kennisbasis voor instromende studenten.

4 De kennisbases geschiedenis

Dit hoofdstuk bevat de resultaten van de analyse van de kennisbases geschiedenis. De beschrijving van de kennisbases volgens de tien onderscheiden aspecten is opgenomen in de Bijlagen 4 tot en met 6. Hieronder worden de resultaten samengevat en de verschillende kennisbases vergeleken.

4.1 Beschikbare definities

Er is een kennisbasis beschikbaar voor pabo's, tweedegraads lerarenopleidingen, voor de instroom op eerstegraadsopleidingen en voor eerstegraadsopleidingen aan hogescholen. We bespreken eerst de totstandkoming en aard van deze kennisbases.

De kennisbasis voor pabo's

De kennisbasis voor pabo's dient als basis voor de entreetoets 'Mens en wereld', die gemaakt wordt door een werkverband van pabo's in samenwerking met het Cito. De eerste toetsen waren al gereed voordat de kennisbasis was gedefinieerd. De kennisbasis betreft kennis van inhoud en waarden waarover studenten bij *binnenkomst* op de pabo zouden moeten beschikken. Omdat het Cito al toetsvragen had gemaakt op grond van de publicatie '*Geschiedenis voor de basisschool*' (Cito 2002; 2007) is ook de kennisbasis grotendeels op deze publicatie gebaseerd. De publicatie is de uitkomst van een cultuurpedagogische discussie en beschrijft de aspecten van onze cultuur die door experts de moeite waard worden geacht om in het kader van algemene vorming door te geven aan de nieuwe generatie. Verder wordt uitgegaan van de kerndoelen voor het primair onderwijs, het rapport van commissie de Rooij (2004) met daarin de tijdvakken en het rapport van de commissie Van Oostrom (2006) met de Canon van Nederland. De kennisbasis is samengesteld door een opleider

geschiedenis van een van de pabo's uit het werkverband. Drie concept-versies zijn inmiddels becommentarieerd door andere opleiders. Er is nog geen definitieve versie beschikbaar.

De kennisbasis voor tweedegraads lerarenopleidingen

De kennisbasis geschiedenis voor tweedegraadsopleidingen is uitgewerkt in opdracht van het ADEF (Algemeen Directeurenoverleg Educatieve Faculteiten). De kennisbasis is in eerste instantie ontwikkeld als kader voor de opleidingen. Het gaat om een definitie van de kennis waarover de leraar bij het verlaten van de opleiding zou moeten beschikken. De kennisbasis is geformuleerd door een vakdidacticus geschiedenis en conceptversies zijn door andere vakdidactici becommentarieerd. De kennisbasis is voor een belangrijk deel gebaseerd op de kerndoelen voor het vak geschiedenis, de uitwerking van de tien tijdvakken met kenmerkende aspecten (zoals beschreven in het rapport van commissie De Rooij, 2001) en het handboek 'Geschiedenisdidactiek' (2004) dat op de meeste lerarenopleidingen wordt gebruikt. De kennisbasis is gepubliceerd op de website van leroweb (www.leroweb.nl) en wordt in verschillende opleidingen gebruikt als hulpmiddel voor de invulling van het curriculum en het ontwikkelen van instrumenten voor de beoordeling van studenten.

De kennisbasis voor eerstegraads lerarenopleidingen

In opdracht van ICL (Interuniversitaire Commissie Lerarenopleidingen) is in 2007 het vakinhoudelijk masterniveau voor de eerstegraadsopleidingen geschiedenis gedefinieerd. Deze kennisbasis is erg summier (1 bladzijde) en beperkt zich tot een opsomming van historische onderwerpen/periodes. Het gaat hier om vakinhoudelijke kennis waarover de student bij de *aanvang* van de lerarenopleiding zou moeten beschikken. De kennisbasis is door twee vakdidactici van twee verschillende opleidingen geformuleerd en besproken in het overleg van eerstegraads vakdidactici geschiedenis. Voor het eerstegraadsgebied bestaat verder ook een conceptdefinitie van een kennisbasis voor de eerstegraadsopleiding voor leraren die al een tweedegraadsopleiding hebben. Deze is geformuleerd door dezelfde vakdidacticus die de ADEF kennisbasis heeft uitgewerkt en bouwt ook voort op deze kennisbasis. Deze kennisbasis is nog niet gepubliceerd en

wordt ook nog niet gebruikt als kader voor de opleiding. We hebben deze kennisbasis wel opgenomen in de analyse die beschreven wordt in de bijlagen, maar niet betrokken in de vergelijking van kennisbases binnen het vak en tussen de mens- en maatschappijvakken.

4.2 Verschillen en overeenkomsten tussen de definities

Bij de analyse van de kennisbasis is gekeken naar het doel van de kennisbasis, de inhoud van de kennisbasis, de ordening, soorten kennis, mate van gedetailleerdheid en beheersingsniveau. We vergelijken hier de kennisbases zoals die ontwikkeld zijn voor tweedegraadsopleidingen, eerstegraadsopleidingen en voor pabo's. Uit de vergelijking van de definities voor deze verschillende werkvelden komt een aantal belangrijke overeenkomsten en verschillen naar voren.

Doel

De kennisbasis geschiedenis voor tweedegraadsopleidingen betreft kennis waarover de student bij het verlaten van de opleiding zou moeten beschikken, terwijl de kennisbasis van ICL en voor pabo's de kennis beschrijft waarover een student bij aanvang van de opleiding zou moeten beschikken. Bij de definitie van de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen heeft de toetsing van die kennisbasis een minder belangrijke rol gehad.

Inhoud

De kennisbases geschiedenis voor de tweedegraads- en eerstegraadsopleidingen aan hogeschole bevat een definitie van onderwijsinhouden, historische denk- en redeneerwijzen en vakdidactische kennis.

De kennisbasis die in opdracht van ICL voor eerstegraadsopleidingen is gedefinieerd bevat kennis van onderwijsinhouden en van de historische methode, maar geen vakdidactische kennis.

De kennisbasis die ontwikkeld is in het kader van de entreetoetsen voor pabo's betreft alleen kennis van onderwijsinhouden en geen specificatie van vakspecifieke denk- en redeneerwijzen en vakdidactische kennis. De kennisbasis noemt wel bij elke periode het soort bronnen dat informatie verschaft over de periode.

Uitwerking van de inhoud

Kennis van onderwijsinhouden is in de definitie voor tweedegraadsopleidingen en voor pabo's uitgewerkt volgens de tien tijdvakken met kenmerkende aspecten. De definitie voor pabo's beschrijft ook onderwijsinhouden gerelateerd aan de 50 vensters van de Canon van Nederland. De kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen is ontwikkeld voordat de Canon beschikbaar was.

De kennisbasis voor pabo's bevat in vergelijking met die voor het tweedegraadsgebied relatief meer onderwijsinhouden die voor een deel ook gedetailleerder zijn omschreven. Er zitten ook onderdelen in die in de tweedegraads kennisbasis ontbreken (zoals de patriottenbeweging). In de kennisbasis voor pabo's worden meer gebeurtenissen en personen genoemd, terwijl de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen vooral historische ontwikkelingen in algemene termen beschrijft.

De kennisbasis voor pabo's leunt sterk op de vrij uitgebreide domeinbeschrijving van het Cito, terwijl de uitwerking van de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen sterk leunt op het handboek 'Geschiedenisdidactiek' en het kader van tien tijdvakken.

4.3 Kwaliteit van de definities

Bij de analyse van de definities is gekeken naar de aansluiting bij de SBL competenties, de aansluiting bij het curriculum van het schoolvak geschiedenis en de bruikbaarheid voor toetsing in de opleiding.

Aansluiting bij SBL-competenties

De kennisbasis voor tweedegraads opleidingen is zeer uitgewerkt en dekt over het algemeen de kennisaspecten die genoemd worden in de SBL competenties. In de kennisbasis voor tweedegraads opleidingen ontbreekt wel een uitwerking van kennis van de leerinhoud van andere vakken waarmee wordt samengewerkt. Ook ontbreekt een uitwerking van kennis van wat leerlingen leren in het voorgaande en volgende onderwijs en hoe daarop kan worden aangesloten.

De vakdidactische onderdelen van de tweedegraads kennisbasis betreffen soms weinig vakspecifieke en meer algemeen onderwijskundige en didactische principes en inzichten. De uitwerking van vakdidactische kennis leunt sterk op het handboek 'Geschiedenisdidactiek' dat in de

meeste opleidingen wordt gebruikt. Bij de uitwerking is vrij minimaal gebruik gemaakt van beschikbare inzichten uit wetenschappelijk onderzoek naar het leren en onderwijzen van geschiedenis.

De kennisbasis die uitgewerkt is ten behoeve van de entreetoetsen voor pabo's bevat alleen een beschrijving van onderwijsinhouden en geen kennis van didactische strategieën en leermiddelen die ingezet kunnen worden voor het vak. Dat is voor een kennisbasis die ten grondslag ligt aan entreetoetsen logisch, maar het zou voor een kennisbasis die het fundament vormt voor voortgangstoetsen of een eindtoets uiteraard wel een gemis zijn.

Aansluiting bij het curriculum van het schoolvak

In de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen ontbreekt een definitie van onderwijsinhouden die gerelateerd zijn aan de Canon van Nederland. Uit de kennisbasis voor pabo's blijkt dat het lastig is om de onderwijsinhouden die gerelateerd zijn aan de Canon inhoudelijk te koppelen aan de kenmerkende aspecten van de tijdvakken. Er is nauwelijks sprake van integratie. Op dit moment wordt gewerkt aan een voorbeeld van een leerplan waarin tijdvakken en Canon geïntegreerd zijn. Dit document kan een richtlijn zijn voor het opnemen van de Canon in de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen.

Bij de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen zijn de genoemde onderwijsinhouden sterk gekoppeld aan de kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken. Een belangrijke vraag is of leraren ook niet moeten beschikken over kennis van relaties tussen de verschillende kenmerkende aspecten en ontwikkelingen over tijdvakken heen.

In de kennisbasis voor pabo's ontbreekt een beschrijving van kennis van historische denk- en redeneerwijzen, terwijl in de kerndoelen voor 'Oriëntatie op jezelf en de wereld' het gebruik van eenvoudige historische bronnen en het hanteren van aanduidingen van tijd en tijdsindelingen genoemd worden.

Bruikbaarheid voor toetsing

De onderwijsinhouden zijn in de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen vrij globaal gedefinieerd, terwijl de vakdidactische kennis juist vrij gedetailleerd wordt uitgewerkt. De mate van gedetailleerdheid is

bij dat onderdeel overigens sterk wisselend. Bij de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen gaat het bij de vakdidactische kennis niet alleen om 'dat wat men moet weten' (declaratieve kennis), maar ook om een gedragscomponent; 'dat wat men zou moeten kunnen'. Dit zal implicaties hebben voor de manier van toetsen.

De kennisbasis voor pabo's is vrij uitgebreid en gedetailleerd, wat voor het ontwikkelen van toetsen een voordeel is. De vraag is echter of de genoemde kennis haalbaar is en aansluit bij wat op basis van het curriculum in scholen van studenten die de pabo binnenkomen verwacht kan worden.

De kennisbasis voor pabo's is op een aantal onderdelen niet consistent in de mate van gedetailleerdheid en formulering van bepaalde typen kennis. Sommige beschrijvingen zijn erg specifiek, andere heel globaal.

5 De kennisbases maatschappijleer

Dit hoofdstuk bevat de resultaten van de analyse van de definities voor het vak maatschappijleer. De resultaten van de analyse worden in Bijlagen 7 en 8 weergegeven en hieronder samengevat.

5.1 Beschikbare definities

Er is een kennisbasis beschikbaar voor tweedegraads lerarenopleidingen en voor de instroom op eerstegraads lerarenopleidingen. We bespreken eerst de totstandkoming en aard van deze kennisbases.

De kennisbasis voor de tweedegraads lerarenopleiding

De kennisbasis maatschappijleer is uitgewerkt in opdracht van het ADEF (Algemeen Directeurenoverleg Educatieve Faculteiten). De kennisbasis is in eerste instantie ontwikkeld als kader voor de opleidingen. Het gaat om een definitie van de kennis waarover de leraar bij het verlaten van de opleiding zou moeten beschikken. De kennisbasis is geformuleerd door enkele vakdidactici maatschappijleer van verschillende opleidingen en zijn in 2008 door andere vakdidactici becommentarieerd op studiedagen voor opleiders maatschappijleer. De kennisbasis sluit aan bij de eindtermen voor maatschappijleer.

De kennisbasis voor de eerstegraads lerarenopleiding

In opdracht van ICL (Interuniversitaire Commissie Lerarenopleidingen) is in 2007 het vakinhoudelijk masterniveau voor eerstegraadslerarenopleidingen maatschappijleer gedefinieerd. Deze kennisbasis is erg summier (1 bladzijde) en beperkt zich tot een opsomming van onderwerpen. Het gaat hier om vakinhoudelijke kennis waarover de student bij de aanvang van de lerarenopleiding zou moeten beschikken.

De kennisbasis is door enkele vakdidactici van universitaire lerarenopleidingen geformuleerd.

5.2 Kwaliteit van de definitie

Bij de analyse van de definitie is gekeken naar de aansluiting bij de SBL-competenties, het curriculum van het schoolvak en de bruikbaarheid voor toetsing in de opleiding.

Aansluiting bij SBL competentie

De kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen maatschappijleer sluit aan bij de SBL competenties. Met name de vakdidactische onderdelen van de tweedegraads kennisbasis bevatten redelijk veel algemene onderwijskundige en didactische principes en inzichten en zijn weinig vakspecifiek uitgewerkt. De vakdidactische kennis betreft een groot aantal categorieën die zeer summier worden beschreven.

Aansluiting bij het curriculum van het schoolvak

In de kennisbasis worden de inhouden duidelijk en op globaal niveau omschreven. Het gaat om kennis van thema's, kennis van de belangrijkste sociale wetenschappen en kennis van de benaderingswijzen die bij maatschappijleer horen. De genoemde zaken sluiten aan bij de eindtermen voor maatschappijleer. Er is geen sprake van een verdere uitwerking van genoemde begrippen en benaderingswijzen. Ze worden alleen genoemd.

Bruikbaarheid voor toetsing

De onderwijsinhouden en de vakdidactische kennis zijn globaal gedefinieerd, wat voor toetsing lastig is. Bij de vakdidactische kennis is sprake van verschillende beheersingsniveaus. Er worden niet alleen zaken genoemd die men moet 'weten' (declaratieve kennis), maar ook zaken die men moet kunnen (kunnen toepassen, gebruiken). Dit heeft implicaties voor de toetsing.

6 De kennisbases Mens- en maatschappijvakken vergeleken

Dit hoofdstuk bevat een vergelijking tussen de kennisbases voor de vakken aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer. We bespreken eerst de overeenkomsten en dan de verschillen.

6.1 Overeenkomsten

De kennisbases die ontwikkeld zijn voor de tweedegraads opleidingen aardrijkskunde, geschiedenis en maatschappijleer bevatten dezelfde drie onderdelen: vakinhoudelijke kennis, kennis van vakspecifieke denk- en redeneerwijzen en vakdidactische kennis. Bij deze kennisbases is sprake van enige inconsistentie ten aanzien van de mate van gedetailleerdheid en beheersingsniveau. Bij de definitie van de vakdidactische kennis gaat het in een aantal gevallen om algemene didactische kennis en niet of veel minder om *vak*didactische kennis.

De ICL-beschrijvingen van de vakinhoudelijke kennis waarover studenten bij aanvang van de eerstegraads lerarenopleidingen moeten beschikken zijn voor zowel aardrijkskunde, geschiedenis als maatschappijleer zeer beknopt. Er worden alleen thema's genoemd. Vakdidactische denk- en redeneerwijzen worden niet gespecificeerd.

Voor de pabo's is zowel bij aardrijkskunde als geschiedenis alleen een kennisbasis in conceptvorm beschikbaar die ontwikkeld is in het kader van de ontwikkeling van de entreetoets 'Mens en wereld'. Deze kennisbases functioneren op dit moment alleen ten behoeve van de ontwikkeling van items voor de entreetoets, hoewel de items voor een groot deel al gemaakt waren voordat een kennisbasis beschikbaar was. In beide kennisbases ontbreekt een definitie van vakdidactische kennis en een definitie van kennis van vakspecifieke denk- en redeneerwijzen. De kennisbases zijn gebaseerd op basisinzichten die genoemd worden in de domeinbeschrijvingen van het Cito, waardoor ze inhoudelijk nogal uitgebreid en gespecificeerd zijn en de kerndoelen voor het primair

onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs overstijgen. Ze sluiten daarmee niet helemaal aan op het curriculum. Er zijn nog geen kennisbases ontwikkeld die aangeven over welke kennis een student zou moeten beschikken bij het *verlaten* van de pabo. Dergelijke kennisbases zullen op korte termijn wel ontwikkeld worden in het kader van de kwaliteitsagenda 'Krachtig meesterschap'.

6.2 Verschillen

De kennisbases voor aardrijkskunde en geschiedenis voor pabo's en tweedegraads opleidingen leunen sterk op de inzichten uit één publicatie. Bij maatschappijleer lijkt dat minder het geval. Er is voor maatschappijleer ook geen handboek vakdidactiek beschikbaar. Het expertisecentrum werkt aan zo'n handboek.

Bij aardrijkskunde en maatschappijleer zijn de vakspecifieke denk- en redeneerwijzen in de kennisbasis voor tweedegraadsopleidingen zeer beknopt en bij geschiedenis vrij uitgebreid uitgewerkt. Bij de kennisbasis aardrijkskunde en de kennisbasis geschiedenis voor de tweedegraadsopleidingen ontbreekt een specificatie van de kennis van de relatie met andere (verwante) vakken. In de kennisbasis maatschappijleer is dit wel opgenomen. Bij de kennisbasis geschiedenis voor tweedegraadsopleidingen ontbreekt een specificatie van kennis van de wijze waarop het vak in het basisonderwijs aan de orde is.

De definities van vakdidactische kennis bevatten bij de kennisbases geschiedenis en maatschappijleer voor de tweedegraadsopleidingen ook *gedrags*componenten (zoals 'kunnen toepassen'). In de kennisbasis aardrijkskunde is alleen sprake van 'kennis van en inzichten in'.

7 Conclusies en aanbevelingen

In dit hoofdstuk staan conclusies en aanbevelingen op basis van de analyse van de beschikbare definities van kennisbases voor de mens- en maatschappijvakken. We beantwoorden eerst de onderzoeksvragen en geven vervolgens aanbevelingen.

7.1 Wat is de kwaliteit van de beschikbare kennisbases?

Bij de analyse van de definities is gekeken naar de aansluiting bij de SBL competenties, de aansluiting bij het curriculum van het schoolvak en de bruikbaarheid voor toetsing in de opleiding.

Aansluiting bij SBL bekwaamheidseisen: De kennisbases sluiten redelijk goed aan bij de SBL bekwaamheidseisen, hoewel op een aantal punten wel verbeteringen en/of aanvullingen nodig zijn. Zo wordt in een aantal kennisbases niets gezegd over kennis van de verwante mens- en maatschappijvakken, terwijl de SBL competenties aangeven dat de leraar op hoofdlijnen de leerinhoud van andere vakken kent waarmee hij binnen zijn school samenwerkt. Bij de kennisbases voor pabo's en de kennisbasis geschiedenis voor tweedegraadsopleidingen ontbreekt een uitwerking van kennis van wat leerlingen leren in het voorafgaande of volgende onderwijs. De vakdidactische onderdelen van de tweedegraadskennisbases betreffen soms weinig vakspecifieke en meer algemeen onderwijskundige en didactische principes en inzichten.

Aansluiting bij het curriculum: De kennisbases voor pabo's sluiten over het algemeen redelijk goed aan bij het curriculum van het schoolvak. Er ontbreekt in deze kennisbases wel een omschrijving van vakspecifieke denk- en redeneerwijzen, terwijl de kerndoelen voor tijd en ruimte bijvoorbeeld wel het gebruik van eenvoudige historische bronnen en het hanteren van aanduidingen van tijd en tijdsindelingen noemen. Bij de

beschrijving van onderwijsinhouden in de kennisbasis aardrijkskunde voor tweedegraadsopleidingen sluit de gehanteerde terminologie beter aan bij de wetenschappelijke discipline dan bij het schoolvak (aardrijkskunde). Bij de kennisbasis geschiedenis en aardrijkskunde voor tweedegraadsopleidingen ontbreekt bij de onderwijsinhouden een beschrijving van kennis van de Canon van Nederland.

Bruikbaarheid voor toetsing: De kennisbases voor pabo's zijn ontwikkeld met het oog op ontwikkeling van entreetoetsen. De definities zijn voldoende begrijpelijk en specifiek. Bij de definitie voor geschiedenis is in een aantal gevallen sprake van inconsistentie in de mate van gedetailleerdheid en de formulering van bepaalde typen kennis. De kennisbasis geschiedenis voor pabo's bevat een groot aantal onderwijsinhouden die vrij gedetailleerd zijn beschreven, wat de vraag oproept of voldoende aangesloten wordt bij wat van een student die de pabo binnenkomt verwacht mag worden. De definities voor tweedegraads- en eerstegraadsopleidingen zijn nog onvoldoende bruikbaar voor toetsing in de opleiding. De leerinhouden en vakspecifieke denk- en redeneerwijzen zijn bij aardrijkskunde en maatschappijleer in erg globale termen beschreven. Bij de kennisbasis geschiedenis voor tweedegraadsopleidingen is de vakdidactische kennis afwisselend gedetailleerd en globaal uitgewerkt. Bovendien bevatten de definities voor vakdidactische kennis voor geschiedenis en maatschappijleer naast kenniscomponenten ook gedragscomponenten. Bij de kennisbasis maatschappijleer voor tweedegraadsopleidingen is de vakdidactische kennis erg summier en globaal uitgewerkt.

7.2 Welke overeenkomsten en verschillen bestaan er tussen de kennisbases?

Uit de analyse en vergelijking van de kennisbases voor de mens- en maatschappijvakken blijkt dat de definities verschillen binnen en tussen vakken. Er zijn vooral verschillen ten aanzien van de onderdelen die in de kennisbasis zijn opgenomen, de mate van gedetailleerdheid en het nagestreefde beheersingsniveau.

7.3 Aanbevelingen

Op grond van bovenstaande beantwoording van de onderzoeksvragen komen we tot de volgende aanbevelingen:

- 1) Het is aan te bevelen dat er een betere omschrijving komt van wat een kennisbasis is en wat criteria zijn voor de kwaliteit van de definitie.

Toelichting: Uit de analyse van de beschikbare kennisbases voor de mens- en maatschappijvakken blijkt dat een kennisbasis verschillend opgevat en uitgewerkt wordt voor verschillende werkvelden en vakken. Er moet duidelijkheid komen over de criteria om de deugdelijkheid van een definitie te beoordelen. Deze criteria moeten in elk geval betrekking hebben op de aansluiting bij de SBL competenties, de aansluiting bij het curriculum op scholen en de bruikbaarheid voor toetsing. Er moet ook duidelijkheid zijn over de onderdelen die in de kennisbasis worden opgenomen en de gewenste mate van gedetailleerdheid. Een kennisbasis zou naast een beschrijving van te kennen onderwijsinhouden, ook een beschrijving van vakspecifieke denk- en redeneerwijzen en van vakdidactische kennis moeten bevatten. Als een student aan het einde van de opleiding onvoldoende bekwaam is, moet duidelijk zijn waar het aan schort, aan vakinhoudelijke of aan vakdidactische kennis. Bij het onderdeel vakdidactische kennis kunnen ook meer algemene didactische uitgangspunten en principes genoemd worden, maar zou gestreefd moeten worden naar een zoveel mogelijk *vak*didactische uitwerking. Het gaat dan om de karakteristieke moeilijkheden van het leren van het betreffende vak en de onderwijsstrategieën en werkvormen die aansluiten bij de leerdoelen en karakteristieke moeilijkheden van het vak.

- 2) Het is aan te bevelen dat er meer duidelijkheid komt over het beheersingsniveau dat in de kennisbasis gehanteerd wordt.

Toelichting: Uit de analyse van de beschikbare kennisbases voor de mens- en maatschappijvakken blijkt dat in sommige kennisbases naast declaratieve kennis ook gedragscomponenten zijn opgenomen. In de definitie van een kennisbasis zou een pre-ambule kunnen worden

opgenomen dat de kennisbasis alleen onvoldoende is voor toetsing aan het einde van de opleiding. De kennisbasis moet in de opleiding gekoppeld worden aan de competenties. De uitwerking van de gedrags-component zou een verantwoordelijkheid van de opleidingen zelf moeten zijn.

Het moet duidelijk zijn wat men aan het begin van de opleiding moet beheersen en wat aan het einde. Omdat het om een landelijk geldig kader gaat, moet de kennisbasis niet al te gedetailleerd zijn. Er moet echter voor gewaakt worden dat bij de definitie van 'minimumeisen' het niveau naar beneden wordt bijgesteld.

- 3) Het is aan te bevelen dat de kennisbasis gedefinieerd wordt op basis van een duidelijke visie op toetsing van de kennisbasis.

Toelichting: De eerder ontwikkelde kennisbases moeten in de huidige situatie, waarin sprake is van een grotere nadruk op toetsing van de kennisbasis, opnieuw bekeken worden op toetsbaarheid. De terminologie moet aansluiten bij het curriculum en de definities moeten voldoende specifiek zijn om toetsing mogelijk te maken. Het moet duidelijk zijn welk deel van de kennisbasis gemeenschappelijk getoetst kan worden, wat de gehanteerde norm wordt voor voldoende beheersing van de vakinhoudelijke kennis en wat de status van de toetsing is. Wanneer de kennisbases voor pabo's een basis worden voor voortgangs- en eindtoetsen, is het zogenoemde 8+ niveau voor vakinhoudelijke kennis naar onze mening onvoldoende. Gedurende de opleiding moet de student zijn kennis van onderwijshouden kunnen uitbreiden. Een leraar moet in staat zijn verbanden te leggen en verdieping te geven.

- 4) Het is aan te bevelen dat de kennisbases die nu voor de mens- en maatschappijvakken beschikbaar zijn verbeterd en beter op elkaar afgestemd worden.

Toelichting: Bij alle vakken en werkvelden zou het onderdeel over vakspecifieke denk- en redeneerwijzen moeten worden opgenomen. De uitwerking voor de verschillende werkvelden zou moeten aansluiten bij een leerlijn voor de onderwijshouden en de vakspecifieke denk- en redeneerwijzen. Afstemming tussen de kennisbases voor de verschillende werkvelden is belangrijk in verband met de doorstroming van leraren

vanuit het basisonderwijs naar de tweedegraadsopleidingen en vanuit de tweedegraadsopleidingen naar de eerstegraadsopleidingen. Daarnaast zou in alle kennisbases aandacht moeten zijn voor kennis van de verwantschap met andere mens- en maatschappijvakken en voor kennis van het voorafgaande en/of volgende onderwijs in het betreffende vak. In de kennisbasis voor aardrijkskunde moet ook aandacht zijn voor de relatie met natuuronderwijs. De onderdelen van de kennisbases zouden consistent moeten zijn ten aanzien van de mate van specificatie en beheersingsniveau.

Bij aardrijkskunde en maatschappijleer dienen de vakspecifieke denk- en redeneerwijzen die in de kennisbasis zijn opgenomen uitgebreider beschreven te worden. Het is aan te bevelen om de uitwerkingen van de vakspecifieke denk- en redeneerwijzen en van de vakdidactische kennis waar mogelijk zoveel mogelijk te baseren op de internationale vakdidactische (onderzoeks)literatuur die beschikbaar is.

De definitie van de vakinhoudelijke kennis waarover een student bij binnenkomst op een eerstegraadsopleiding dient te beschikken, is weinig specifiek. Het verdient aanbeveling om een wat specifiekere beschrijving te maken van de kennis en vaardigheden waarover studenten ongeacht waar zij hun opleiding genoten hebben, of welke specialisatie zij hebben gevolgd, zouden moeten hebben verworven. Op grond van een dergelijke 'baseline' kunnen studenten dan achterhalen waar eventuele hiaten in hun kennis en vaardigheden liggen.

- 5) Het is aan te bevelen dat de implementatie van de kennisbases en toetsing daarvan in de opleidingen onderzocht wordt en dat 'periodiek onderhoud' plaatsvindt.

Toelichting: Het Landelijk Expertisecentrum Mens- en Maatschappijvakken en de daaraan verbonden vakspecifieke afdelingen (Instituut voor Geschiedenisdidactiek, Centrum voor Educatieve Geografie en Centrum voor Maatschappijleerdidactiek) kan een belangrijke rol spelen bij de (her)definitie en toetsing van de kennisbasis voor de verschillende werkvelen (pabo, tweedegraadsopleiding en eerstegraadsopleiding), de onderlinge afstemming binnen de vakken en tussen de vakken en de borging van de kwaliteit. In het expertisecentrum zijn de verschillende vakken en werkvelen gebundeld en is expertise ten aanzien van onderwijsinhouden en vakdidactische kennis aanwezig. Het is aan te

bevelen dat er voor de verschillende vakken een implementatie- en evaluatieonderzoek gedaan wordt naar het gebruik van de kennisbases in de opleidingen. In hoeverre zijn de kennisbases in de praktijk bruikbaar en dragen ze bij aan kwaliteitsverbetering van de opleiding? Welke ondersteuning en acties zijn adequaat wanneer een student de kennisbasis op onderdelen onvoldoende beheerst? Er moet een structuur ontwikkeld worden waarbinnen het periodieke onderhoud van de kennisbasis en de toetsen een plaats krijgt, zodat de kwaliteit gewaarborgd blijft.

BIJLAGEN

Bijlage 1 Kennisbasis Aardrijkskunde Pabo's

1) Doel	Definitie van de kennis waarover een student bij <i>binnenkomst</i> op de pabo zou moeten beschikken, om op grond daarvan een entreetoets Mens en Wereld (ak, gs en na) te ontwikkelen (voor 15 hogescholen). De toets wordt ontwikkeld door het Cito en wordt vanaf 2007/2008 afgenomen op betrokken pabo's.
2) Auteur(s)	Opleiders aardrijkskunde pabo
3) Gebruikte literatuur	De kennisbasis is hoofdzakelijk gebaseerd op de basisinzichten die het resultaat zijn van een cultuurpedagogische discussie o.l.v. het Cito: H. Notté e.a. (2002) <i>Aardrijkskunde voor de basisschool, Een domeinbeschrijving als resultaat van een cultuurpedagogische discussie</i> , Citogroep, Arnhem.
4) Totstandkoming	De conceptversies zijn besproken met vakdidactici en leerkrachten. Op grond van deze besprekingen zijn onderdelen gewijzigd, verwijderd en toegevoegd.
5) Status op dit moment	De huidige kennisbasis wordt gebruikt voor de ontwikkeling van entreetoetsen
6) Onderdelen van de kennisbasis	Kennis van onderwijsinhouden
7) Kennis van onderwijsinhouden	In de kennisbasis wordt inhoudelijke kennis uitgewerkt.
♦ Ordening	Thematisch en regionaal geordend
♦ Mate van gedetailleerdheid	Redelijk gedetailleerd. De items van de kennisbasis volgen de basisinzichten zoals geformuleerd in de domeinbeschrijving van het Cito.

	<i>Voorbeeld:</i> "Verschillen in klimaat veroorzaken verschillen in landschappen. Gaande van de tropische gebieden naar de poolgebieden wordt het eerst warmer en vervolgens wordt het weer kouder."
♦ Consistentie in formulering	Consistent
♦ Beheersingsniveau	Wordt niet gespecificeerd. Het gaat om reproduceerbare kennis van descriptieve aard
8) Kennis van geografische denk- en redeneerwijzen	In de kennisbasis zijn geen geografische denk- en redeneerwijzen opgenomen.
♦ Ordening	N.v.t.
♦ Mate van gedetailleerdheid	N.v.t.
♦ Consistentie in formulering	N.v.t.
♦ Beheersingsniveau	N.v.t.
9) Vakdidactische kennis	In de kennisbasis is geen vakdidactische kennis opgenomen.
♦ Ordening	N.v.t.
♦ Soorten kennis	N.v.t.
♦ Mate van gedetailleerdheid	N.v.t.
♦ Consistentie in formulering	N.v.t.
♦ Beheersingsniveau	N.v.t.
10) Kennis genoemd bij SBL bekwaamheidseisen	Alleen kennis van leerinhouden is opgenomen. De overige soorten kennis die in de SBL bekwaamheidseisen aan de orde zijn, ontbreken in deze kennisbasis.

Bijlage 2 Kennisbasis Aardrijkskunde Tweedegraads lerarenopleidingen

1) Doel	Definitie van de kennis waarover een leraar aardrijkskunde met een tweedegraads bevoegdheid aardrijkskunde zou moeten beschikken.
2) Auteur(s)	Vakdidactici aardrijkskunde tweedegraads lerarenopleidingen
3) Gebruikte literatuur	Niet gespecificeerd
4) Totstandkoming	De kennisbasis is als discussiestuk gepubliceerd op het forum van www.leroweb.nl
5) Status op dit moment	De kennisbasis staat online.
6) Onderdelen van de kennisbasis	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Kennis van onderwijsinhouden ♦ Kennis van aardrijkskundige denk- en werkwijzen ♦ Vakdidactische kennis
7) Kennis van onderwijsinhouden	In de kennisbasis wordt inhoudelijke kennis uitgewerkt.
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Ordening 	Thematisch geordend, op basis van subdisciplines binnen de academische geografie
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Mate van gedetailleerdheid 	<p>De inhoudelijke kennis is gedetailleerd uitgewerkt, in de zin dat het vakgebied ontleed is in subdisciplines. Voor elke subdiscipline wordt een zeer algemene karakterisering gegeven. Daarbij worden voorbeelden gegeven.</p> <p><i>Voorbeeld:</i></p> <p>5.1 Natuurlijke systemen op en rond de aarde;</p> <p>5.1.1 Geogenese en geomorfologie;</p> <p>5.1.1.1 Geologische en geomorfologische verschijnselen en processen die zich in het heden op verschillende schaalniveaus afspelen, als verklaring voor en onderdeel</p>

	van de natuurlijke systemen op en rond de aarde. Dit kan variëren van een wadgeul tot een riviersysteem (bijvoorbeeld de Amazone).
♦ Consistentie in formulering	Consistent
♦ Beheersingsniveau	Gerelateerd aan Dublin Descriptoren
8) Kennis van geografische denk- en redeneerwijzen	In de kennisbasis worden kennis van geografische denk- en werkwijzen uitgewerkt.
♦ Ordening	<ul style="list-style-type: none"> ▫ Multiperspectivistisch kijken ▫ Geografische vragen stellen (geografische verslag) ▫ Ruimtelijke manier van kijken ▫ Synthese van sociale en fysische geografie ▫ Representatie van ruimtelijke processen en informatie ▫ Vergelijken van verschijnselen en gebieden in ruimte en tijd ▫ Relaties leggen binnen een gebied en tussen gebieden ▫ Verschijnselen en gebieden vanuit meer dimensies beschrijven en verklaren ▫ Verschijnselen en gebieden in hun geografische context plaatsen ▫ Verschijnselen en gebieden op verschillende ruimtelijke schaal beschrijven en analyseren ▫ Verschijnselen en gebieden beschrijven en analyseren door relaties te leggen tussen het bijzondere en het algemene
♦ Mate van gedetailleerdheid	Er wordt geen toelichting gegeven op de denk- en werkwijzen van het vak aardrijkskunde.
♦ Consistentie in formulering	Consistent

♦ Beheersingsniveau	Gerelateerd aan Dublin Descriptoren.
9) Vakdidactische kennis	In de kennisbasis is vakdidactische kennis opgenomen.
♦ Ordening	<p>1 Nut en noodzaak van de geografie en het aardrijkskundeonderwijs</p> <p>2 Kennis van aardrijkskunde als schoolvak</p> <p>3 Aardrijkskunde leren</p> <p><i>Daarnaast ook bij vakinhoud aardrijkskunde:</i></p> <p>5.7.1: Benaderingswijzen en de ontwikkeling van het geografische denken</p>
♦ Soorten kennis	<p>1 Bijdrage van geografie aan vorming en ontwikkeling van individu, aan het Nederlandse onderwijs, en de samenleving</p> <p>2 Ontwikkelingen binnen het schoolvak, de geschiedenis van het aardrijkskundeonderwijs, aardrijkskundeonderwijs in het buitenland, en aardrijkskunde en de eigen omgeving</p> <p>3 Doelen, beginsituatie, structureren leerstof en leeractiviteiten, werkvormen, leermiddelen, toetsen en evalueren</p> <p>5.7.1: De ruimtelijke benadering, de gedragsbenadering, de regionale benadering, de mens-milieu benadering, de aardwetenschappelijke benadering</p>
♦ Mate van gedetailleerdheid	<p>Redelijk uitgebreid wat betreft het aantal categorieën. Deze worden echter tamelijk vaag en summier weergegeven.</p> <p><i>Bijvoorbeeld:</i></p> <p>4 Aardrijkskunde leren</p> <p>4.1 Doelen</p>

	<p>4.1.1 Verschillende soorten lesdoelen voor lessen aardrijkskunde: cognitief en sociaal-affectief</p> <p>4.1.2 Taxonomie van cognitieve leerdoelen bij aardrijkskunde</p> <p>4.1.3 Hiërarchie met betrekking tot de concretisering van aardrijkskundige leerdoelen (leerdoelpiramide) voor het opzetten en structureren van leeractiviteiten</p> <p>4.1.4 De eisen die gesteld worden ten aanzien van concrete leerdoelformulering</p> <p>4.1.5 Kerndoelen van de onderbouw en eindtermen van de examenprogramma's vmbo, havo en vwo</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Consistentie in formulering 	Niet consistent. Grote variatie in formulering van beheersingsniveaus en mate van gedetailleerdheid.
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Beheersingsniveau 	Gerelateerd aan Dublin Descriptoren
10) Kennis genoemd bij SBL bekwaamheidseisen	De volgende kennis ontbreekt in de kennisbasis: “op hoofdlijnen kennis van de leerinhoud van andere vakken of beroepen waarmee hij binnen zijn school of opleiding samenwerkt.”

Bijlage 3 Kennisbasis Aardrijkskunde Eerstegraads lerarenopleidingen

1) Doel	<p>1 ICL: Definitie van de kennis waarover een student bij binnenkomst op de eerstegraads lerarenopleiding aardrijkskunde zou moeten beschikken.</p> <p>2 VU Onderwijscentrum: concept definitie van de vakdidactische competenties waarover een <i>goede docent aardrijkskunde</i> zou moeten beschikken (2008)</p>
2) Auteur(s)	<p>1 Vakdidactici aardrijkskunde</p> <p>2 Vakdidactici aardrijkskunde VU</p>
3) Gebruikte literatuur	Niet gespecificeerd
4) Totstandkoming	2 In het kader van een serie vakcoachtrainingen (2008) onder leiding van Van der Schee hebben de betrokkenen de vakdidactische competenties van een goede docent aardrijkskunde op papier gezet. Het gaat hier dus strikt genomen niet om start-bekwaamheidseisen.
5) Status op dit moment	<p>1 Gepubliceerd</p> <p>2 Niet gepubliceerd.</p>
6) Onderdelen van de kennisbasis	<p>1 Kennis van onderwijsinhouden</p> <p>2 Met name vakdidactische kennis</p>
7) Kennis van onderwijsinhouden	2 Geen specificatie van kennis van aardrijkskundige onderwijsinhouden, anders dan algemene verwijzing naar kerndoelen en examenprogramma's.
♦ Ordening	N.v.t.
♦ Mate van gedetailleerdheid	N.v.t.
♦ Consistentie in formulering	1/2 Consistent

♦ Beheersingsniveau	2 Het document is geformuleerd in termen van gedragingen: “beheerst ...”, “kan ...”, “kent ...”
8) Kennis van geografische denk- en redeneerwijzen	1/2 Geografische denk- en werkwijzen worden genoemd, maar niet uitgewerkt.
♦ Ordening	N.v.t.
♦ Mate van gedetailleerdheid	1/2 De genoemde denk- en werkwijzen worden niet verder toegelicht. 2 “Leert leerlingen op geografische wijze te kijken en onderzoek te doen.” “Kan leerlingen stimuleren na te denken over dilemma’s in de relatie mens - natuur en daarbij verschillende perspectieven en waarden betrekken.”
♦ Consistentie in formulering	1/2 Consistent
♦ Beheersingsniveau	2 In termen van gevraagde gedragingen
9) Vakdidactische kennis	1 Geen vakdidactische kennis opgenomen. 2 Vakdidactische kennis is opgenomen.
♦ Ordening	Kennisbasis VU: 1 Aardrijkskundedocent als professional 2 Aardrijkskundedocent als ontwerper en uitvoerder van aardrijkskundelessen 3 Aardrijkskundedocent als pedagoog 4 Aardrijkskundedocent als teamworker
♦ Soorten kennis	Kennisbasis VU 1 Kennis van vakinhoud en vakdidactiek; eigen ontwikkeling en reflectie daarop. 2 Geografische kennis vertalen naar voor leerlingen bruikbare kennis en vaardigheden; lesontwerpen maken,

	<p>rekening houdend met beginsituatie, doelen, leerstofstructuur, werkvormen, leermiddelen, toetsing en evaluatie; activerende en motiverende opdrachten maken om het geografische denken van leerlingen te bevorderen; nut van het vak duidelijk maken; leerlingen een wereldbeeld bij brengen; relatie aarde-mens; kaartvaardigheden ontwikkelen; geografische excursies en veldwerk leiden.</p> <p>3 Verschillende waarden en perspectieven m.b.t. mens-natuur relatie</p> <p>4 Bijdrage van aardrijkskundedocent aan vaksectie, leergebieden en vakoverstijgende projecten, school, etcetera</p>
♦ Mate van gedetailleerdheid	2 Vrij globaal in de vorm van competenties.
♦ Consistentie in formulering	2 Redelijk consistent. Doorgaans in termen van competenties geformuleerd.
♦ Beheersingsniveau	2 Vooral in termen van gedrag/ houdingen.
10) Kennis genoemd bij SBL bekwaamheidseisen	ICL: alleen kennis van leerinhouden is opgenomen in deze kennisbasis. De overige soorten kennis die in de SBL bekwaamheidseisen aan de orde zijn, ontbreken in de kennisbasis.

Bijlage 4 Kennisbasis Geschiedenis Pabo's

1) Doel	Definitie van de kennis waarover een student bij binnenkomst op de pabo zou moeten beschikken. De kennisbasis is bedoeld als basis voor een entreetoets Mens en Wereld (ak, gs en na). De toets wordt in een samenwerkingsverband van 15 hogescholen ontwikkeld door het Cito en wordt vanaf 2007/2008 afgenomen op betrokken pabo's.
2) Auteur(s)	Vakdidacticus geschiedenis pabo
3) Gebruikte literatuur	<p>De kennisbasis is hoofdzakelijk gebaseerd op de basisinzichten die het resultaat zijn van een cultuurpedagogische discussie o.l.v. het Cito: <i>Geschiedenis voor de basisschool</i> (Cito, 2007). Verder:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ SLO rapportage doorlopende leerlijnen geschiedenis (2007) ♦ Rapport ccie De Rooij (2004) ♦ Notté, Wagenaar en Thijssen (2002), <i>Wereldoriëntatie voor de basisschool</i>. ♦ Van der Kooij (2006), <i>Verleden, heden, toekomst</i>. ♦ Mulder, Doedens, Kortlever (2005). <i>Van huis uit. Compacte geschiedenis voor de pabo</i>.
4) Totstandkoming	<p>De conceptversies van de kennisbasis zijn besproken in de constructiegroep geschiedenis die bij het Cito de entreetoets Mens en Wereld maakt</p> <p>De laatste (derde) versie is besproken binnen de projectgroep geschiedenis en de projectgroep kennisbasis van het Landelijk Expertisecentrum Mens en maatschappij.</p>

5) Status op dit moment	De derde versie wordt gebruikt voor de ontwikkeling van entreetoetsen.
6) Onderdelen van de kennisbasis	1 Kennis van onderwijsinhouden
7) Kennis van onderwijsinhouden	In de kennisbasis wordt inhoudelijke kennis (kennis van het verleden) uitgewerkt.
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Ordening 	<p>Chronologisch met de tien tijdvakken als hoofdingeling, de 50 vensters van de Canon van Nederland daarnaast geplaatst (nog niet geïntegreerd in de beschrijving).</p> <p>Per tijdvak worden vanuit de dimensies politiek-bestuurlijk, sociaal-economisch en cultureel-mentaal belangrijke ontwikkelingen en gebeurtenissen genoemd.</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Mate van gedetailleerdheid 	Historische gebeurtenissen, personen, ontwikkelingen, soorten bronnen die informatie geven over de periode en periodisering
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Consistentie in formulering 	<p>Varieert: soms algemene beschrijvingen, soms vrij gedetailleerd met jaartallen, personen en voorbeelden.</p> <p>Over het algemeen vrij gedetailleerd.</p> <p><i>Voorbeeld gedetailleerd:</i> "De uitvinding van de kunstmest is belangrijk voor de ontwikkeling van de landbouw. In Europa wordt de verbouw van graan voor een belangrijk deel vervangen door aardappelen. Hierdoor blijft voor de sterk groeiende bevolking in principe voldoende betaalbaar voedsel beschikbaar."</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Beheersingsniveau 	<p>Redelijk consistent.</p> <p>Er worden veel verschillende tijdsaanduidingen gebruikt (tijdvakken, traditionele periodisering, periodisering volgens maatschappijtypen). Indeling in typen ontwikkelingen (sociaal-economisch,</p>

	politiek etc.) is niet altijd eenduidig toe te passen.
8) Kennis van historische denk- en redeneerwijzen	Wordt niet gespecificeerd. Het gaat om reproduceerbare kennis van descriptieve aard (wanneer/waar gebeurde wat, waarom en met welke gevolgen).
♦ Ordening	Is niet in de kennisbasis opgenomen.
♦ Mate van gedetailleerdheid	N.v.t.
♦ Consistentie in formulering	N.v.t.
♦ Beheersingsniveau	N.v.t.
9) Vakdidactische kennis	Is niet in de kennisbasis opgenomen.
♦ Ordening	N.v.t.
♦ Soorten kennis	N.v.t.
♦ Mate van gedetailleerdheid	N.v.t.
♦ Consistentie in formulering	N.v.t.
♦ Beheersingsniveau	N.v.t.
10) Kennis genoemd bij SBL bekwaamheidseisen	Alleen kennis van leerinhouden is opgenomen. De overige soorten kennis die in de SBL bekwaamheidseisen aan de orde zijn, ontbreken in deze kennisbasis.

Bijlage 5 Kennisbasis Geschiedenis Tweedegraads lerarenopleidingen

1) Doel	<p>Definitie van de kennis waarover een leraar geschiedenis met een tweedegraads bevoegdheid geschiedenis zou moeten beschikken. Vanuit ADEF geïnitieerd.</p> <p>Het stuk is vooral bedoeld als kader voor de opleiding.</p>
2) Auteur(s)	Vakdidacticus geschiedenis lerarenopleiding
3) Gebruikte literatuur	<p>Hoofdzakelijk:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Wilschut, Van Straaten, Van Riessen (2004). Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent. ♦ Rapport ccie De Rooij (2004)
4) Totstandkoming	<p>De kennisbasis is besproken in de voormalige Adviesraad van het IVGD en op studiedagen voor tweedegraads lerarenopleidingen.</p> <p>Die besprekingen hebben niet geleid tot wezenlijke veranderingen of aanvullingen.</p>
5) Status op dit moment	<p>De kennisbasis staat online.</p> <p>De kennisbasis wordt gebruikt in de opleidingen. In Digitale Universiteit-verband zijn items voor voortgangstoetsen ontwikkeld die de kennis van onderwijsinhouden toetsen en gebruikt worden in een aantal opleidingen.</p>
6) Onderdelen van de kennisbasis	<p>1 Kennis van onderwijsinhouden</p> <p>2 Kennis van historische denk- en redeneerwijzen</p> <p>3 Vakdidactische kennis</p>
7) Kennis van onderwijsinhouden	In de kennisbasis wordt inhoudelijke kennis (kennis van het verleden) uitgewerkt.

♦ Ordening	Chronologisch met de tien tijdvakken en kenmerkende aspecten als hoofdingeling. Bij elk tijdvak worden de kenmerkende aspecten genoemd en beknopt uitgewerkt.
♦ Mate van gedetailleerdheid	<p>Kennis van ontwikkelingen (kenmerkende aspecten) staan centraal. Om deze ontwikkelingen te verduidelijken worden ook concrete gebeurtenissen en personen genoemd en oorzaken en gevolgen.</p> <p>De inhoudelijke kennis is op vrij globaal niveau, zonder veel concrete gebeurtenissen en personen te noemen, uitgewerkt.</p> <p><i>Voorbeeld:</i> "Tegelijkertijd met de politieke democratische revolutie aan het eind van de achttiende eeuw speelde zich in Engeland een ingrijpende economische omwenteling af. Hoewel deze verandering van geheel andere aard was, werd vanwege de grote gevolgen ervan toch het etiket 'revolutie' opgeplakt. De 'industriële revolutie' was de overgang van een agrarisch-urbane naar een industriële samenleving, die gepaard ging met de invoering van gemechaniseerde grootschalige productie, gebruik van niet-natuurlijke grondstoffen, en verstedelijking op grote schaal."</p>
♦ Consistentie in formulering	Consistent
♦ Beheersingsniveau	Wordt niet gespecificeerd. Het gaat om reproduceerbare kennis van descriptieve aard (wanneer/waar gebeurde wat, waarom en met welke gevolgen).
8) Kennis van historische denk- en redeneerwijzen	In de kennisbasis wordt kennis van historische denk- en redeneerwijzen uitgewerkt.

<ul style="list-style-type: none"> ♦ Ordening 	<p>Historische redeneerwijzen:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ <i>Verzamelen</i>: bron, vraagstelling, bruikbaarheid, betrouwbaarheid en representativiteit van bronnen, feit ♦ <i>Ordenen</i>: verandering en continuïteit, bijzonder en algemeen, historische ontwikkeling, tempo van verandering, factoren die verandering bepalen, belang van veranderingen, chronologie en periodisering ♦ <i>Verklaren</i>: oorzaak, gevolg, opvattingen, waarden en belangen als oorzaken, relatief gewicht van oorzaken, verklaring, gevolgen op langere en kortere termijn, bedoelde en onbedoelde gevolgen, relatief gewicht van gevolgen ♦ <i>Beeldvormen</i>: beeld, inleving, standplaatsgebondenheid, waarde, norm, interpretatie, objectiviteit
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Mate van gedetailleerdheid 	<p>Er wordt een toelichting gegeven op de structuurbegrippen en benaderingswijzen van het vak geschiedenis</p> <p><i>Voorbeeld</i>: "Tempo van verandering: Sommige veranderingen voltrekken zich in hoog tempo, andere nemen vele jaren of zelfs eeuwen in beslag. Zo onderscheidt men wel het 'evenementiële' niveau van verandering (dat van gebeurtenissen, relatief snel), het 'conjuncturele' niveau (dat van trends, gemiddeld), en het 'structurele' niveau (dat van stelsels die zeer langzaam veranderen). In verband met dit laatste is gewezen op de hardnekkigheid, de lange duur (<i>longue durée</i>) van veel verschijnselen in de geschiedenis."</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Consistentie in formulering 	<p>Consistent</p>

<ul style="list-style-type: none"> ♦ Beheersingsniveau 	<p>Het gaat om kennis van de structuurbegrippen van het vak (bv. wat is een feit of verklaring).</p> <p>De kennis wordt niet als procedurele kennis gedefinieerd (bv weten hoe je de betrouwbaarheid van een bron beoordeelt of aan welke aspecten je aandacht besteedt bij het geven van een historische verklaring)</p>
<p>9) Vakdidactische kennis</p>	<p>In de kennisbasis is vakdidactische kennis opgenomen</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Ordening 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Theoretische grondslagen van het vak (historisch denken als kern van het vak geschiedenis, functies van geschiedenis, basisinzichten) ♦ Didactische hulpmiddelen van de geschiedenisdocent ♦ Ontwerpen, uitvoeren en evalueren van een geschiedenisles
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Soorten kennis 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Kennis van de kern, functies en object van het vak ♦ Kennis van leerdoelen van het vak ♦ Kennis van mogelijkheden / houding van leerlingen t.o.v. het vak ♦ Kennis van vakdidactische hulpmiddelen en motieven om hulpmiddelen in te zetten (teksten, beeldmateriaal, verhalen, audiovisueel materiaal, ict (beperkt uitgewerkt), geschiedenis buiten school) ♦ Kennis van structureren van de leerstof en leeractiviteiten: instap, aanbiedende werkvormen, activerende werkvormen ♦ Kennis van vormen van evaluatie / toetsing. <p>Bij enkele onderdelen worden inzichten uit empirisch onderzoek genoemd (bv belangstelling van leerlingen).</p>

	<p>Bij de didactische hulpmiddelen worden ook veel algemene en niet vakspecifieke zaken genoemd (samenwerking tussen leerlingen: voordelen noemen van samenwerking tussen leerlingen; een antwoordmodel maken)</p> <p>Er ontbreekt een relatie tussen leerdoelen en vakdidactische methoden en hulpmiddelen</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Mate van gedetailleerdheid 	<p>Over het algemeen vrij gedetailleerd. (“voorbeelden omschrijven van kaartjesopdrachten en uitleggen wat de meerwaarde van kaartjesopdrachten is voor het geschiedenisonderwijs; verhalen schrijven of herschrijven zodanig...”)</p> <p>Maar soms vaag: “didactische methodes toepassen die ertoe leiden dat leerlingen historische redeneerwijzen zelfstandig leren toepassen; zicht hebben op de mate waarin leerlingen van diverse achtergronden en niveaus in staat zijn tot het leren van feiten, begrippen en redeneerwijzen; gebruikmaken van psychologische en onderwijskundige inzichten bij de vormgeving van geschiedenisonderwijs, bijvoorbeeld bij het kiezen van stof voor bepaalde leergroepen, betekenisvolle opdrachten: opdrachten maken die voor leerlingen betekenisvol zijn.”</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Consistentie in formulering 	<p>Niet consistent. Grote variatie in formulering van beheersingsniveaus en mate van gedetailleerdheid.</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Beheersingsniveau 	<p>Varieert sterk:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Kunnen uitleggen dat.. ♦ Voorbeelden kunnen geven van .. ♦ Rekening houden met ... ♦ Zicht hebben op ... ♦ Methodes toepassen die .. ♦ Voorbereiden en vormgeven op basis van

	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Gebruik maken van... <p>Geen systematische toepassing van verschillende formuleringen bij de verschillende onderdelen.</p>
10) Kennis genoemd bij SBL bekwaamheids-eisen	<p>De volgende kennis ontbreekt in de kennisbasis:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Op hoofdlijnen kennis van de leerinhoud van andere vakken of beroepen waarmee hij binnen zijn school of opleiding samenwerkt ♦ Op hoofdlijnen kennis van wat en hoe zijn leerlingen geleerd hebben in het voorgaande onderwijs en hoe hij daarop kan aansluiten

Bijlage 6 Kennisbasis Geschiedenis Eerstegraads lerarenopleidingen

1) Doel	<p>1 ICL: Definitie van de kennis waarover een student bij binnenkomst op de eerstegraads lerarenopleiding geschiedenis zou moeten beschikken.</p> <p>2 HvA/HU/Fontys¹: Definitie van de competenties waarover een leraar geschiedenis met een eerstegraads bevoegdheid geschiedenis over zou moeten beschikken. Bedoeld als kader voor de eerstegraadsopleiding voor leraren die al een tweedegraadsbevoegdheid hebben.</p>
2) Auteur(s)	<p>ICL: 2 vakdidactici geschiedenis ulo's</p> <p>HvA: vakdidacticus geschiedenis</p>
3) Gebruikte literatuur	Idem
4) Totstandkoming	<p>Er is een omschrijving van de ICL (Interdisciplinaire Commissie Lerarenopleidingen van de VSNU) van het vakinhoudelijk masterniveau.</p> <p>Deze inhoudelijke kennisbasis is uitgewerkt door twee vakdidactici en besproken met collega vakdidactici van de universitaire lerarenopleidingen.</p> <p>Er is een notitie met een conceptbeschrijving van de kennisbasis (eigenlijk meer een beschrijving van competenties) voor de eerstegraadsleraar geschiedenis (die al een tweedegraads bevoegdheid heeft)</p>
5) Status op dit moment	<p>ICL: gepubliceerd in een ICL-brochure</p> <p>HvA: conceptversie.</p>

¹ Notitie voor de masteropleiding van de HvA (ook gebruikt door lerarenopleidingen Hogeschool Utrecht en Fontys Tilburg).

6) Onderdelen van de kennisbasis	<p>ICL: 1 Kennis van onderwijsinhouden 2 Kennis van historische denk- en redeneerwijzen.</p> <p>HVA: 2 Kennis van historische denk- en redeneerwijzen 3 Vakdidactische kennis</p>
7) Kennis van onderwijsinhouden	<p>ICL: In de kennisbasis wordt inhoudelijke kennis (kennis van het verleden) uitgewerkt.</p> <p>HvA: geen specificatie van kennis van onderwijsinhouden</p>
♦ Ordening	<p>ICL: Naar kerndomeinen:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Periodenkennis ♦ Politieke geschiedenis ♦ Sociaal-economische geschiedenis ♦ Cultureel-mentale geschiedenis ♦ Theoretische geschiedenis ♦ Vakspecifieke methoden <p>Deze kerndomeinen zijn onderverdeeld in subdomeinen.</p>
♦ Mate van gedetailleerdheid	<p>ICL: Zeer globaal niveau. Er worden domeinen van kennis gedefinieerd.</p> <p><i>Voorbeeld:</i> bij periodenkennis: prehistorie en oudheid, Middeleeuwen, Nieuwe/Vroegmoderne tijd, Nieuwste/Moderne tijd en bij Cultureel-mentale geschiedenis: ideeëngeschiedenis, cultuurgeschiedenis en emancipatiebewegingen/maatschappijgeschiedenis.</p>
♦ Consistentie in formulering	Consistent
♦ Beheersingsniveau	ICL: Wordt niet gespecificeerd

	<p>HvA: In termen van gedrag. In de notitie wordt aangegeven dat een leraar op basis van zijn kennis op een vraag van leerlingen al dan niet n.a.v. de actualiteit adequaat moet kunnen reageren, leerlingen op het spoor moet kunnen zetten van geschikte informatiebronnen. De leraar kan kerndoelen en eindtermen-programma's beoordelen en zich adequaat voorbereiden op een bepaald programma</p>
<p>8) Kennis van historische denk- en redeneerwijzen</p>	<p>ICL: Kennis van methode van geschiedenis (verzamelen, analyseren en interpreteren van primaire en secundaire (historische) bronnen o.b.v. een onderzoeksvraag. Deze onderdelen worden alleen genoemd, niet uitgewerkt.</p> <p>HvA: In de notitie worden kennis van historische redeneer- en denkwijzen uitgewerkt.</p>
<p>♦ Ordening</p>	<p>HvA: Historisch denken en redeneren:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Geneigd zijn informatie op het eerste gezicht te wantrouwen ♦ Geneigd zijn te vragen naar uitzonderingen en bijzonderheden ♦ Inzicht hebben in veranderingsprocessen ♦ Respect tonen voor 'het andere' en rekening houden met historische standplaatsgebondenheid ♦ Geneigd zijn te vragen naar causale relaties en inzien dat die gecompliceerd zijn ♦ Zich realiseren dat beelden van het verleden het enige zijn waarover we beschikken en dat beelden nooit zonder doel tot stand komen

	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Zich bewust zijn van de rol van waarden en waarden bij beeldvorming
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Mate van gedetailleerdheid 	<p>HvA: Er wordt een toelichting gegeven op de genoemde inzichten en attitudes</p> <p><i>Voorbeeld:</i> Inzicht hebben in veranderingsprocessen: een historicus is zich ervan bewust dat verandering altijd samengaat met continuïteit (als twee communicerende vaten) en dat veranderingen niet zonder meer en zonder prijs tot stand komen; hij toont relativiseringsvermogen ten opzichte van 'veranderaars' en 'toekomstprofeten'</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Consistentie in formulering 	Consistent
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Beheersingsniveau 	<p>HvA: Het gaat in feite om metahistorische inzichten en een historische attitude ('geneigd zijn...' en 'zich bewust zijn van..' en 'inzicht hebben in')</p>
9) Vakdidactische kennis	<p>ICL: Is niet in de kennisbasis opgenomen.</p> <p>HvA: Is in de notitie opgenomen.</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Ordening 	<p>HvA: Ordening is niet helemaal duidelijk. De opsomming lijkt ontleend aan de beschrijving van de vakdidactische kennis voor het tweedegraadsgebied.</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Competenties zoals ook voor tweedegraadsleraar (nu beknopt weergegeven) ♦ Kennis van het vakgebied (maar dan in termen van wat de docent ermee moet kunnen)

	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Kennis van eindtermen en kerndoelen ♦ Verstand van de doelgroep ♦ Samenstellen van een zinvolle, gecompliceerde leerlingentaak ♦ Leidende rol in een team <p>Verdiepend:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Kennis van representaties van geschiedenis in de samenleving ♦ Rol van geschiedenis voor diverse studies en beroepen ♦ Kunnen bespreken van een vakwetenschappelijke publicatie ♦ Bijdragen aan een geschiedenismethode
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Soorten kennis 	<p>HvA:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Kennis van kern, functies en object van het vak ♦ Kennis van leerdoelen van het vak ♦ Kennis van mogelijkheden / houding van leerlingen t.o.v. het vak ♦ Kennis van vakdidactische hulpmiddelen en motieven om hulpmiddelen in te zetten (teksten, beeldmateriaal, verhalen, audiovisueel materiaal, ict, geschiedenis buiten school) ♦ Kennis van structureren van de leerstof en leeractiviteiten: instap, aanbiedende werkvormen, activerende werkvormen ♦ Kennis van vormen van evaluatie/toetsing.
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Mate van gedetailleerdheid 	<p>HvA: Vrij globaal in de vorm van competenties</p>

	<p><i>Bijvoorbeeld:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ “De historische benaderingswijzen verzamelen, ordenen, verklaren en beeldvormen globaal kunnen beschrijven, de daarmee samenhangende vaardigheden en structuurbegrippen identificeren, en op grond daarvan didactische strategieën kiezen om leerlingen daarmee te leren omgaan” (opmerking: niet gespecificeerd welke strategieën dat kunnen zijn) ♦ “gesloten en open toetsvragen kan formuleren, gericht op leer- en lesdoelen, niet alleen op het terrein van reproductie van kennis, maar ook op dat van hogere leerdoelen”
♦ Consistentie in formulering	Redelijk consistent. Doorgaans in termen van competenties geformuleerd.
♦ Beheersingsniveau	<p>Vooral in termen van gedrag en houdingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ ... Kunnen formuleren ♦ Rekening houden met.. ♦ Kunnen beschrijven... ♦ Adequaat kunnen reageren op.. ♦ ... Kunnen beoordelen ♦ Geneigd zijn..... ♦ Op de hoogte van... ♦ In staat zijn tot... ♦ Kunnen deelnemen aan..
10) Kennis genoemd bij SBL bekwaamheidseisen	<p>Alleen kennis van leerinhouden is opgenomen in deze kennisbasis. De overige soorten kennis die in de SBL bekwaamheidseisen aan de orde zijn, ontbreken in de ICL kennisbasis.</p> <p>HvA: zie kennisbasis tweedegraadsopleiding</p>

Bijlage 7 Kennisbasis Maatschappijleer Tweedegraads lerarenopleidingen

1) Doel	Definitie van de kennis waarover een leraar maatschappijleer met een tweedegraads bevoegdheid maatschappijleer zou moeten beschikken.
2) Auteur(s)	2 vakdidactici maatschappijleer lerarenopleiding
3) Gebruikte literatuur	
4) Totstandkoming	De kennisbasis is uitgewerkt door vakdidactici van verschillende opleidingen en daarna besproken op een opleidersdag
5) Status op dit moment	Opleidingen Tilburg, Rotterdam, Amsterdam en Leeuwarden onderschrijven de inhoud van de kennisbasis, kennisbasis is nog niet gepubliceerd.
6) Onderdelen van de kennisbasis	1 Kennis van onderwijsinhouden 2 Vakdidactische kennis
7) Kennis van onderwijsinhouden	In de kennisbasis wordt inhoudelijke kennis uitgewerkt.
♦ Ordening	<p>1 <i>Kennis van thema's (sociale en politieke vraagstukken):</i> Politiek, rechtsstaat en democratie; Media en massacommunicatie; Criminaliteit en veiligheid; Arbeid en verzorgingsstaat; Multiculturele vraagstukken; Socialisatie en instituties; Internationale betrekkingen; keuzevraagstukken (milieuvraagstukken, ontwikkelingen in de techniek, vraagstukken in relatie tot wonen)</p> <p>2 <i>Kennis van belangrijkste sociale wetenschappen voor maatschappijleer en van ondersteunende en gerelateerde vakken:</i> Sociologie; Politicologie; Culturele antropologie; Rechtswetenschappen; Economische deelreinen; Filosofie, ethiek en levensbeschouwing; Historische</p>

	achtergronden; Geografische achtergronden; Sociale psychologie
♦ Mate van gedetailleerdheid	De inhoudelijke kennis is redelijk gedetailleerd uitgewerkt. Er worden bij de verschillende thema's veel aspecten en begrippen genoemd. De aspecten/begrippen worden niet nader uitgewerkt of geconcretiseerd met voorbeelden. <i>Voorbeelden:</i> ♦ 2.2.1: "De rol van massamedia en – communicatie in de samenleving." ♦ 2.6.1 "Relevante begrippen als socialisatie, waarden en normen, sociale controle, aangeleerd en aangeboren gedrag, beïnvloedingsprocessen..." ♦ 3.1.2 "Diversiteit van manieren van kijken naar de samenleving. Stromingen als functionalisme, symbolisch interactionisme, (neo)marxisme, figuratiesociologie kennen"
♦ Consistentie in formulering	Consistent in mate van gedetailleerdheid, beheersingsniveau en soorten kennis. Bijvoorbeeld: bij elk thema worden relevante begrippen genoemd. Bij de kennis van de ondersteunende wetenschappen voor en gerelateerde vakken van maatschappijleer is sprake van een meer globale uitwerking. Bij Geografische achtergronden (4.5): "In hoofdlijnen de regionale typering van de wereld, Europa en Nederland"
♦ Beheersingsniveau	Kennen en begrijpen van de genoemde inhoud
8) Kennis van denk- en redeneerwijzen van maatschappijleer	In de kennisbasis wordt kennis van de benaderingswijzen van maatschappijleer uitgewerkt:
♦ Ordening	♦ Benaderingswijzen maatschappijleer (1): politiek-juridisch, sociaal-economische, sociaal-cultureel, verandering, vergelijking, ♦ Kennis van sociaal-wetenschappelijke onderzoeksmethoden (5): wetenschapsleer,

	<p>empirische cyclus, probleemformulering, verklaring, onderzoeksstrategieën, data, validiteit en betrouwbaarheid, onderzoeksrapportage</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Benaderingswijzen (6): benaderingswijzen gebruiken, benaderingswijzen voor leerlingen, invulling benaderingswijzen ♦ Verklaren sociaal en politiek vraagstuk (7): oorzaken, gevolgen ♦ Beeldvorming sociaal en politiek vraagstuk (8): dominant beeld, inlevingsvermogen, standpunt, feiten en meningen, selectie, interpretatie, massacommunicatie ♦ Houdingen en meningen (9): zekerheden, beroepsethiek, eigen mening
♦ Mate van gedetailleerdheid	Er wordt geen toelichting gegeven op de benaderingswijzen.
♦ Consistentie in formulering	<p>Niet zo consistent voor wat betreft mate van gedetailleerdheid. Dit geldt met name voor de beschrijving van de sociaal-wetenschappelijke onderzoeksmethoden. Deze worden niet of zeer beperkt uitgewerkt.</p> <p><i>Voorbeelden:</i> "Onderzoeksstrategieën/technieken: vier strategieën: vragen stellen, experiment, observatie, gebruikmaken bestaande bronnen" en "Validiteit en betrouwbaarheid: validiteit en betrouwbaarheid"</p>
♦ Beheersingsniveau	<p>Kennen van benaderingswijzen en daarbij belangrijke aspecten en begrippen, maar bij een aantal onderdelen ook kunnen toepassen.</p> <p><i>Voorbeelden:</i> "Mogelijke gevolgen van sociale en politieke vraagstukken kunnen aangeven"; "feiten en meningen van elkaar onderscheiden"; "Een eigen mening kunnen verwoorden en beargumenteren. Politieke meningen neutraal kunnen verkondigen, eigen politieke opvatting kunnen verbergen".</p>

9) Vakdidactische kennis	In de kennisbasis is vakdidactische kennis opgenomen
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Ordening 	<ul style="list-style-type: none"> ♦ Maatschappijleer als vak (11) ♦ Positie maatschappijleer en burgerschapsvorming en -competenties (12) ♦ Examinering (13) ♦ Leerlingen en maatschappijleer (14) ♦ Leerdoelen maatschappijleer en burgerschapsvorming (15) ♦ Werkvormen bij maatschappijleer (16) ♦ Evalueren van maatschappijleer (17) ♦ Bijzondere maatschappijleerdidactiek (18) ♦ ICT en maatschappijleer (19) ♦ Maatschappijleermethoden kennen (20) ♦ Vormgeving en maatschappijleer (21)
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Soorten kennis 	Het gaat om kennis van maatschappijleer als vak, kennis van leerdoelen en didactische aanpakken.
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Mate van gedetailleerdheid 	<p>Redelijk uitgebreid wat betreft het aantal categorieën. Deze worden echter summier weergegeven.</p> <p><i>Bijvoorbeeld:</i></p> <p>Bijzondere maatschappijleerdidactiek</p> <p>Beeld kennen: Spotprenten en politieke cartoons kennen. Voor maatschappijleer relevante of bruikbare beeldende kunst kennen. voor maatschappijleerthematiek relevant fotomateriaal kennen. Criteria voor de indeling en kwaliteit van dit beeldmateriaal geven en toepassen.</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Consistentie in formulering 	<p>Niet zo consistent. Variatie in beheersingsniveaus en mate van gedetailleerdheid.</p> <p><i>Bijvoorbeeld:</i> "Goede lesmethoden gebruiken" en "Aan leerlingen, collega's, ouders en op school kunnen uitleggen dat maatschappijleer als vak</p>

	handelt over bepaalde domeinen van het menselijk samenleven te weten sociale en politieke vraagstukken (i.t.t. persoonlijke problemen), dat maatschappijleer de sociale wetenschappen vertegenwoordigt en dat het vak inspeelt op de actualiteit, dat het vak voorziet in een uitdieping van vraagstukken die de alledaagse kennis overstijgt.”
♦ Beheersingsniveau	<p>Een variatie aan beheersingsniveaus:</p> <ul style="list-style-type: none"> ♦ Kennen (bv: de ontwikkelingen rondom het vak en de daaraan voorafgaande geschiedenis; eindtermen; de betrokkenheid van en aandacht voor sociale en politieke vraagstukken van leerlingen kennen) ♦ Kunnen (bijvoorbeeld: kunnen uitleggen waar maatschappijleer over gaat; de voorkennis van leerlingen over sociale en politieke vraagstukken activeren; kunnen aansluiten bij de motivatie van leerlingen; voor alle toetsvormen een antwoordmodel en normering kunnen maken) ♦ Gebruiken/toepassen (bv: de relatie tussen maatschappijleer en andere, verwante, schoolvakken gebruiken om tot vakoverstijgende projecten of lessen te komen; experimentele werkvormen toepassen; criteria voor de indeling en kwaliteit van praktische cases uit de actualiteit kunnen toepassen)
10) Kennis genoemd bij SBL bekwaamheids-eisen	Komt voldoende aan de orde in de kennisbasis.

**Bijlage 8 Kennisbasis Maatschappijleer
Eerstegraads lerarenopleidingen**

1) Doel	ICL: vakinhoudelijke bagage van academisch opgeleide leraren maatschappijleer
2) Auteur(s)	Vakdidactici maatschappijleer ulo's
3) Gebruikte literatuur	
4) Totstandkoming	
5) Status op dit moment	Gepubliceerd. Opgenomen in ICL-brochure.
6) Onderdelen van de kennisbasis	1 Kennis van kerndomeinen
7) Kennis van onderwijsinhouden	In de kennisbasis wordt inhoudelijke kennis uitgewerkt
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Ordening 	<p>1 Politicologie: politieke en sociale theorie, staatsvorming, politieke stelsel en het functioneren van de politiek, internationale betrekkingen en Europese integratie, democratietheorieën en rechtsstaat.</p> <p>2 Sociologie: ongelijkheid en rationalisering/modernisering, sociale stratificatie en mobiliteit, cohesie en criminaliteit, identiteit, verzorgingsstaat, vrije markt en burgerlijke samenleving</p> <p>3 Culturele antropologie: cultuurtheorie, migratie en integratie, interculturele relaties</p> <p>4 Bestuurs- en beleidswetenschap: openbaar bestuur en overheidsbeleid, beleidsproces</p> <p>5 Communicatiewetenschap: communicatiekaart, overheid en media, massamedia, publieke opinie en publiek, theorieën over media-invloed</p>
<ul style="list-style-type: none"> ♦ Mate van gedetailleerdheid 	De kerndomeinen worden alleen genoemd en niet uitgewerkt

♦ Consistentie in formulering	N.v.t.
♦ Beheersingsniveau	Niet gespecificeerd
8) Kennis van denk- en redeneerwijzen van maatschappijleer	Vakspecifieke methoden worden niet gespecificeerd.
♦ Ordening	N.v.t.
♦ Mate van gedetailleerdheid	N.v.t.
♦ Consistentie in formulering	N.v.t.
♦ Beheersingsniveau	N.v.t.
9) Vakdidactische kennis	In de kennisbasis is geen vakdidactische kennis opgenomen.
♦ Ordening	N.v.t.
♦ Soorten kennis	N.v.t.
♦ Mate van gedetailleerdheid	N.v.t.
♦ Consistentie in formulering	N.v.t.
♦ Beheersingsniveau	N.v.t.
10) Kennis genoemd bij SBL bekwaamheidseisen	N.v.t.